

Վ.Ս. Դավթյան, Ա.Ե. Գևորգյան

ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվել են Հայաստանի Հանրապետությունում փախստականների սահմանադրաիրավական կարգավիճակը: Վերլուծվել են ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորվող մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավունքները: Մեկնաբանվել են ՀՀ-ում փախստականների ինտեգրման և նապաստաբեկացման խնդիրները, գնահատվել պետության պարտավորությունները փախստականների խնդիրների լուծման և ինտեգրման հարցերում:

Առանցքային բառեր. փախստական, տեղահանում, ապաստան, սահմանադրաիրավական կարգավիճակ, քաղաքացիություն, հանցագործություն, միջազգային փաստաթուղթ:

ՀՀ-ում փախստականների իրավունքների պաշտպանությունն ու ապաստանի տրամադրման գործընթացի իրավական կարգավորումն իրականացվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, Ազգային ժողովի կողմից ընդունված օրենքներով և գերատեսչական ակտերով: Հատկապես անհրաժեշտ է առանձնացնել հետևյալ ակտերը՝ «Փախստականների և ապաստանի մասին» 2008թ.-ի ՀՀ օրենքը, «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» 1995թ.-ի ՀՀ օրենքը, «Օտարերկրացիների մասին» 2007թ.-ի ՀՀ օրենքը, «Քաղաքական ապաստանի մասին» 2001թ.-ի ՀՀ օրենքը, «Պետական սահմանի մասին» 2001թ.-ի ՀՀ օրենքը, «Սահմանապահ զորքերի մասին» 2001թ.-ի ՀՀ օրենքը և այլն: Բացի դրանից՝ քննարկվող ոլորտի կարգավորմանն ուղղված ընդունվել են շուրջ մեկ տասնյակից ավելի կառավարության որոշումներ, ՀՀ Նախագահի հրամանագրեր, ՀՀ ՏԿԶՆ միգրացիոն ծառայության պետի հրամաններ:

«Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ 2008թ.-ի օրենքի ընդունումը և հետագայում նրանում արված փոփոխությունները պայմանավորված էին փախստականների պաշտպանության և ապաստան տրամադրելու հետ կապված խնդիրների լուծման նկատմամբ համակողմանի մոտեցում դրսևորելու և նախկին օրենքի կարգավորման շրջանակներից դուրս մնացած հարաբերությունները կարգավորելու անհրաժեշտությամբ: Այդ մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ գործող օրենքը բաղկացած է 65 հոդվածից՝ ի տարբերություն նախկին օրենքի, որն ուներ ընդամենը 25 հոդված:

«Փախստականների և ապաստանի մասին» 2008թ.-ի ՀՀ օրենքը հստակ սահմանում է «փախստական», «ապաստան հայցող» «ապաստան» հասկացությունները, ամրագրում է փախստականների պաշտպանության սկզբունքները, երկարաժամկետ լուծումները և այլն [2]:

2015թ.-ի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությունն առանձին չի նշում փախստականների իրավունքներն ու պարտականությունները, սակայն ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորվող մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավունքները տարածվում են նաև փախստականների վրա, եթե ՀՀ Սահմանադրությամբ, օրենքներով և միջազգային պայմա-

նագրերով այլ բան նախատեսված չէ [1]: Նշվածը հիմնավորվում է նրանով, որ «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապաստան հայցողները և փախստականներն ունեն ՀՀ-ում օրինական հիմքերով բնակվող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց հետ հավասար իրավունքներ և պարտականություններ, եթե նշված օրենքով այլ բան նախատեսված չէ, իսկ «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ՀՀ-ում օտարերկրացիներն ունեն ՀՀ քաղաքացիներին հավասար իրավունքներ, ազատություններ և պարտականություններ, եթե ՀՀ Սահմանադրությամբ, օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով այլ բան նախատեսված չէ: ՀՀ-ում օտարերկրացիները պարտավոր են հարգել ՀՀ Սահմանադրությունը և օրենքները, իրավական այլ ակտերը, ազգային սովորույթներն ու ավանդույթները: Հետևաբար, օտարերկրացիների համար սահմանվող նշված պարտականությունը տարածվում է նաև փախստականների վրա: Միևնույն ժամանակ ՀՀ տարածքում օտարերկրացիները կրում են ՀՀ քաղաքացիներին հավասար պատասխանատվություն, բացառությամբ ՀՀ միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի: Այսպիսով, փախստականի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը նրա փաստացի վիճակն է տվյալ հասարակության և պետության մեջ, որն ավելի կամ պակաս լրիվությամբ իր արտացոլում է գտնում իրավունքի մեջ: Փախստականի անձնական կարգավիճակը պետք է կարգավորվի նրա մշտական բնակության երկրի օրենքով կամ, մշտական բնակության երկիր չունենալու դեպքում, նրա բնակության երկրի օրենքով:

Վերոգրյալի համադրությամբ ստացվում է, որ փախստականների սահմանադրաիրավական կարգավիճակը նրանց իրավունքների, դրանց իրացման երաշխիքների, պարտականությունների ու պատասխանատվության ընդգրկուն կառուցվածքն է: Իսկ ավելի պարզ՝ փախստականների իրավական կարգավիճակը փախստականների իրավունքները, ազատությունները և օրինական շահերն են ընդունող երկրի սահմաններում և դրանցից դուրս: Այս սահմանումից էլ հասկանալի են դառնում փախստականների սահմանադրաիրավական կարգավիճակի կառուցվածքային բաղադրիչները՝ փախստականի իրավունքներ, այդ իրավունքների իրականացման երաշխիքներ, պարտականություններ, պատասխանատվություն:

Այսպիսով՝ «փախստական» հասկացության մեջ նշված պատճառներից որևէ մեկի հետևանքով իր քաղաքացիության կամ նախկին մշտական բնակության երկիրը լքած և ընդունող պետությունում փախստական ճանաչված, ապաստան ստացած օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի իրավունքների և պարտականությունների համակցությունն էլ հենց փախստականի իրավական կարգավիճակն է [5]:

Փախստականի կարգավիճակը, ինչպես սահմանված է միջազգային իրավունքով, սկզբունքորեն ժամանակավոր երևույթ է, որը տևում է միայն այնքան ժամանակ, քանի դեռ ծագման երկրում կան հետապնդումների վախի հիմքեր: Երբ այս պատճառները անհետանան, փախստականի կարգավիճակը կարող է օրինական կերպով դադարեցվել:

Փախստականի կարգավիճակի դադարեցման դրույթները կիրառվում են միայն այն իրավիճակների համար, երբ փախստականի կարգավիճակը տրվել է օրինական և պատշաճ կերպով: Սա նշանակում է, որ անձը փախստական ճանաչվելուց հետո նրա կարգավիճակը պահպանվում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ նա չի համապատասխանում դադարեցման կետերից մեկի պայմաններին: Այս խիստ մոտեցումը կարևոր է, քանի որ փախստականները

չպետք է ենթարկվեն իրենց կարգավիճակի մշտական վերանայման: Ավելին, հաշվի առնելով, որ դադարեցման դրույթների կիրառումը, ըստ էության, գործում է որպես փախստականի կարգավիճակի պաշտոնական կորուստ, դրանք մեկնաբանելիս պետք է սահմանափակող և հավասարակշռված մոտեցում ցուցաբերվի:

Փախստականի կարգավիճակի պաշտոնական կորուստը դադարեցման դրույթներով պետք է տարբերվի փախստականի կարգավիճակից հրաժարվելուց: Վերջինս տեղի է ունենում, երբ պարզ է դառնում, որ անձը երբեք չպետք է ճանաչվեր որպես փախստական: Նման իրավիճակ կարող է առաջանալ նաև այն դեպքում, եթե պարզվի, որ եղել է խեղաթյուրում, կամ որ բացառման դրույթներից մեկը կիրառվել է, չնայած հայտնի են եղել բոլոր համապատասխան փաստերը [8]:

Փախստականին ՀՀ-ում տրամադրված ապաստանը դադարեցվում է, եթե նա հիմնավոր պատճառներով վտանգավոր է համարվում ՀՀ ազգային անվտանգության համար կամ դատապարտվել է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն կատարելու համար: Փախստականին ՀՀ-ում տրամադրված ապաստանը դադարեցվում է, եթե նա մեկնել է ՀՀ-ից և գտնվում է ՀՀ տարածքից դուրս՝ կոնվենցիոն ճամփորդական փաստաթղթի գործողության ժամկետից հետո: Փախստականի ճանաչումը և նրան տրամադրված ապաստանը դադարեցնում է միայն լիազոր մարմինը [2]: Օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը չի ճանաչվում փախստական, եթե լուրջ հիմքեր կան ենթադրելու, որ նա՝

- 1) կատարել է հանցագործություն ընդդեմ խաղաղության, պատերազմական հանցագործություն կամ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն՝ համաձայն նման հանցագործությունների կապակցությամբ միջոցառումներ ձեռնարկելու նպատակով ստեղծված միջազգային փաստաթղթերի:
- 2) կատարել է ոչ քաղաքական բնույթի ծանր հանցագործություն Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս նախքան Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցող դառնալը:
- 3) մեղավոր է ճանաչվել Միավորված ազգերի կազմակերպության նպատակներին և սկզբունքներին հակասող արարքների կատարման մեջ [2]:

Ապաստանի տրամադրումը կարող է մերժվել այն փախստականին, որը ժամանել է երրորդ ապահով երկրից, որտեղ նա չունի հետապնդման, մարդու իրավունքների խախտումների կամ իր երկիր վերադարձվելու երկյուղ, կամ չունի արտաքին հարձակման, համատարած բռնության, այլ երկրի տիրապետության տակ գտնվելու, ներքին հակամարտությունների կամ հասարակական կարգը խախտող այլ լուրջ իրադարձությունների (վտանգների) ենթարկվելու երկյուղ, և կարող է օրինական կերպով վերադառնալ այդ երկիր: Լիազոր մարմնի կողմից փախստականի ճանաչումը չեղյալ է հայտարարվում, եթե պարզվում է, որ անձը ակնհայտորեն չի բավարարում սույն օրենքով փախստական ճանաչվելու պահանջները, որովհետև նոր հայտնաբերված ապացույցները վկայում են, որ նախկինում արված հայտարարությունները և ներկայացված փաստաթղթերը կեղծ են: Փախստականի ճանաչման չեղյալ հայտարարումն իրականացնում է միայն լիազոր մարմինը [2]:

Անհատի իրավական կարգավիճակը կամ այլ կերպ ասած՝ անձի և քաղաքացու իրավական կարգավիճակը հասարակության և պետության մեջ բարդ և բազմակողմ սահմանադրա-իրավական ինստիտուտ է:

Ժամանակավոր պաշտպանություն ստացած անձինք ևս ճանաչվում են փախստական, սակայն առանց դրա համար սովորաբար անհրաժեշտ անհատական գործընթացի: Ժամանակավոր պաշտպանություն փնտրողներին, ինչպես և ապաստան հայցողներին տրամադրվում են անձը հաստատող փաստաթղթեր, որոնք այնուհետև փոխարինվում են կոնվենցիոն ճամփորդական փաստաթղթերով [2]: Ժամանակավոր պաշտպանություն ստացած անձին տրամադրվում է ժամանակավոր ապաստանի վկայական, որի տրամադրման կարգը, ներկայացվող չափանիշներն ու պահանջները սահմանված են ՀՀ կառավարությամբ [3]:

«Փախստականների և ապաստանի մասին» 2008թ.-ի ՀՀ օրենքը սահմանում է նաև կամավոր վերադարձը՝ որպես փախստականների երկարաժամկետ լուծումներից մեկը, կարգավորման է ենթարկում ընտանիքի անդամների կողմից ապաստան ստանալու, ընտանիքի վերամիավորման և ապաստան հայցող երեխաների հետ կապված հիմնահարցերը [2]:

Օրենսդիրն առանձին սահմանել է նաև առանց ուղեկցողի երեխա (18 տարին չլրացած օտարերկրյա քաղաքացի կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ, որին ՀՀ-ում չի ուղեկցում նրա մասին հոգ տանող որևէ չափահաս անձ) և ընտանիքից անջատված երեխա (18 տարին չլրացած օտարերկրյա քաղաքացի կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ, որին ՀՀ-ում ուղեկցում է չափահաս անձ, սակայն երեխան անջատված է ծնողներից կամ նրա մասին օրենքի կամ սովորույթի հիման վրա հոգ տանողից) հասկացությունները [2]: Միաժամանակ օրենքում սահմանվում է, որ հատուկ կարիքներ ունեցող ապաստան հայցողների ու փախստականների, առանց ուղեկցողի կամ ընտանիքից անջատված երեխայի նկատմամբ կիրառվում են «Փախստականների և ապաստանի մասին» 2008թ.-ի ՀՀ օրենքով նախատեսված ապաստանի ընդհանուր ընթացակարգերը, նրանք ունեն ապաստան հայցողների կամ փախստականների համար սահմանված նույն իրավունքները, եթե ՀՀ վավերացրած միջազգային պայմանագրերով և ներպետական օրենսդրությամբ այլ բան նախատեսված չէ:

Ապաստանի դիմումի գրանցման պահից սկսած՝ իրավասու մարմինները պետք է ձեռնարկեն բոլոր հնարավոր և անհրաժեշտ գործողությունները սեղմ ժամկետներում բացահայտելու հատուկ կարիքներ ունեցող ապաստան հայցողներին: Նրանց ապաստանի դիմումի քննարկման ցանկացած փուլում իրավասու մարմինները տրամադրում են անհրաժեշտ աջակցություն ու բավարար ժամանակ ինչպես ընթացակարգին նրանց հասանելիությունը ապահովելու համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման, այնպես էլ փախստականի կարգավիճակի հայցը հիմնավորելու համար անհրաժեշտ փաստերի ներկայացման նպատակով: Բացի դրանից, պետք է միջոցներ ձեռնարկվեն երեխայի ինքնությունը և ազգությունը պարզելու համար, ինչպես նաև որոնվեն երեխայի ծնողները կամ այլ ազգականները ընտանիքի միավորման նպատակով, եթե այդ որոնումն ու միավորումը բխում են երեխայի շահերից:

ՀՀ օրենսդրությունը պարտավորեցնում է նաև, որ առանց ուղեկցողի կամ ընտանիքից անջատված երեխա ապաստան հայցողի համար ապաստանի ընթացակարգի շրջանակներում նշանակի ներկայացուցիչ, որը պարտավոր է պաշտպանության տրամադրման ընթացակարգի

ընթացքում պատշաճ կերպով ներկայացնի նրա շահերը: Առանց ուղեկցողի կամ ընտանիքից անջատված երեխա ապաստան հայցողի պաշտպանության տրամադրման գործընթացում ընդգրկված բոլոր պաշտոնատար անձինք իրենց գործողություններում պետք է ելնեն երեխայի շահերի պաշտպանության սկզբունքից:

Եվ անչափահասի, և հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձանց համար ներկայացուցիչ նշանակելու կարգն ու պայմանները սահմանում է ՀՀ կառավարությունը [4]:

Օրենքը պահանջում է նաև, որ հատուկ կարիքներ ունեցող ապաստան հայցողների հետ աշխատող պաշտոնատար անձը տիրապետի նրանց հետ աշխատելու անհրաժեշտ գիտելիքներին ու հմտություններին, իսկ եթե հնարավոր չէ ներգրավել այդպիսի պաշտոնատար անձի, ապա պաշտպանության տրամադրման գործընթացում անհրաժեշտ գիտելիքներին ու հմտություններին տիրապետող մասնագետի ներգրավումը պարտադիր է: «Փախստականների և ապաստանի մասին» 2008թ.-ի ՀՀ օրենքը երաշխիքներ է սահմանում հատուկ կարիքներ ունեցող ապաստան հայցողների համար, մասնավորապես իրավասու մարմինները պետք է ձեռնարկեն բոլոր հնարավոր և անհրաժեշտ գործողությունները հնարավոր սեղմ ժամկետներում բացահայտելու հատուկ կարիքներ ունեցող ապաստան հայցողներին, տրամադրում են անհրաժեշտ աջակցություն ու բավարար ժամանակ ինչպես ընթացակարգին նրանց հասանելիությունը ապահովելու համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման, այնպես էլ փախստականի կարգավիճակի հայցը հիմնավորելու համար անհրաժեշտ փաստերի ներկայացման նպատակով [2]:

Ընդհանուր առմամբ պետք է փաստել, որ ՀՀ-ում փախստականների իրավունքների պաշտպանության իրավական և ինստիտուցիոնալ մոտեցումները դրանք ոչ միայն փախստականի կարգավիճակի ճանաչման գործընթացն են և փախստականների պաշտպանության գործառույթը, այլև կարևորագույն և խրթին ընթացակարգ է, որը կանխորոշիչ նշանակություն ունի փախստականի հետագա կյանքի և անվտանգության համար:

Մարդկանց միգրացիան և հետագայում փախստականի կարգավիճակում հայտնվելը հավերժական երևույթ է, որը բնորոշ է մարդկային հասարակության կյանքին: Պետական սահմաններով մարդկանց շարժումն անխուսափելի է, անկախ նրանից, թե դա պայմանավորված է հակամարտությունից փախչելու անհրաժեշտությամբ, թե այլ վայրում կյանքի ավելի բարձր որակի հասնելու ցանկությամբ: Սովորաբար միգրացիան մի շարք օգուտներ է բերում ինչպես ծագման երկրներին, այնպես էլ միգրանտների նշանակման երկրներին: Այնուամենայնիվ, նոր երկրում կյանքին հարմարվելու գործընթացը, հատկապես նրանց համար, ովքեր գուցե դժվար ճանապարհ են անցել, միշտ չէ, որ հեշտ է: Փախստականների ինտեգրումը հասարակությանը պետք է դիտարկվի որպես երկկողմ գործընթաց, որը ներառում է հենց փախստականների և նրանց ընդունող երկրների կողմից գործադրվող ջանքերը [9]:

1990-ականների վերջին, երբ պարզ դարձավ, որ հայ փախստականների անվտանգ և կամավոր վերադարձն Ադրբեյջան քիչ հավանական է, Հայաստանը որդեգրեց «փախստականների լայնամասշտաբ ինտեգրման քաղաքականությունը» [7]: Դա անցավ փախստականների հետ կապված համապարփակ և արմատական մոտեցմամբ, որը փոխարինեց 1990-ականներին գերիշխող «օպերատիվ» մոտեցմանը: Այս մոտեցման վրա հիմնված քաղաքականու-

թյունը դառնալ ՀՀ-ում փախստականների արդյունավետ ինտեգրման և նրանց նատուրալիզացման (*հպատակագրման*) հիմնական խնդիրը:

Այս քաղաքականության իրականացումը մեծապես կախված էր մի շարք կենսական խնդիրների լուծումից, որոնք կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

ա) **սոցիալ-տնտեսական** - փախստականների բնակարանային պայմանների բարելավում, սոցիալական ենթակառուցվածքների ավելի լայն հասանելիություն, զբաղվածության և բարեկեցության մակարդակի բարձրացում և այլն.

բ) **քաղաքական և իրավական** - փախստականների իրավունքների և շահերի իրավական պաշտպանությունն ապահովելու համար օրենքների ընդունում, ինչպես նաև այդ օրենքների իրականացման քաղաքական և իրավական երաշխիքներ.

գ) **հոգևոր և մշակութային** - հայոց լեզվի դասավանդման, կրթություն ստանալու, ազգի հոգևոր և մշակութային հարստություններին լայն հասանելիության, հայ հասարակության ավանդույթների և սովորույթների պատշաճ պայմանների ապահովում.

դ) **բարոյահոգեբանական** - հարկադիր տեղահանման հետևանքով առաջացած բարոյական և հուզական սթրեսի բուժում. նոր միջավայրում օտարվածության զգացման հաղթահարում, սոցիալական նոր կապերի ստեղծում՝ ինքնագնահատականի վերականգնում, շրջապատի մարդկանց վարքագծային նրբությունների ընկալում, ինքնապաշտպանության մեխանիզմի կատարելագործում.

ե) **մտածելակերպի հետ կապված** - փախստականների մեծամասնությունը մտավախություն ունի, որ ՀՀ քաղաքացիություն ստանալուց հետո կկորցնի պետության և միջազգային կազմակերպությունների պաշտպանությունն ու աջակցությունը: Բացի այդ, կա ևս մեկ խնդիր՝ փախստականների 60%-ը թողել է իր ունեցվածքը, տները և խնայողությունները և մինչ օրս ոչ մի փոխհատուցում չի ստացել:

Հարկ է նշել, որ այս գործոնները տարբեր ազդեցություն են ունենում փախստականների ինտեգրման գործընթացում: Փաստորեն, 2003թ.-ից ինտեգրման գործընթացի հիմնական խնդիրը փախստականների սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմաններն են, որոնք մեծացնում են նրանց սոցիալական բացառվածությունը և պետության և միջազգային կազմակերպությունների կողմից նրանց մոռացված լինելու զգացողությունը:

Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում Հայաստանում իրականացված տարբեր ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, որ փախստականները շատ ավելի խոցելի են, քան տեղի բնակչությունը, հատկապես հետևյալում.

ա) փախստական ընտանիքները մեծամասամբ ապահովված չեն մշտական կացարանով, և նրանց բնակարանային խնդիրը հրատապ ուշադրություն է պահանջում.

բ) գործազրկության փաստացի մակարդակը 2-3 անգամ բարձր է.

գ) աղքատության բարձր մակարդակ (բնակարանային վատ պայմաններ, առողջապահության և տարրական կրթության սահմանափակ հասանելիություն).

դ) ցածր կենսամակարդակ և ցածր եկամուտ:

2016թ.-ին ՀՀ կառավարությունը հավանություն տվեց «Հայաստանի Հանրապետությունում փախստական ճանաչված և ապաստան ստացած անձանց, ինչպես նաև երկարաժամկետ միգրանտների ինտեգրման քաղաքականության հայեցակարգ»-ին, որը իմիգրանտների ինտե-

գրման պետական քաղաքականությունն ուրվագծող առաջին փաստաթուղթն էր: Թեև 2016թ.-ին ՀՀ կառավարության հավանությունը ստացած հայեցակարգը կարևոր էր՝ որպես ոլորտի քաղաքա-կանության կարգավորման առաջին փաստաթուղթ, այնուամենայնիվ, այն ուներ էական բացեր: Մասնավորապես՝ հայեցակարգի թիրախավորումից դուրս էին մնացել օտարերկրացիները, Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունից Հայաստան տեղափոխված փաստացի փախստականի իրավիճակում գտնվող անձանց ստվար խումբը և այլ խմբեր: Բացի այս կարգավորման մասնակի լուծում էր առաջարկում նախկին ՀՀ սփյուռքի նախարարության կողմից կառավարությանը ներկայացված «Սիրիական հակամարտության հետևանքով հարկադիր տեղահանված և Հայաստանում պաշտ-պանություն հայցող անձանց ինտեգրման 2018-2022թթ.-ի ռազմավարությունը», որն, սակայն, չստացավ Կառավարության հավանությունը:

Չնայած նրան, որ 2000-ականներից ի վեր բավականին զգալի էր նաև դեպի Հայաստան քաղաքացիների վերադարձի միտումը, այնուամենայնիվ, գոյություն ունեցող ինտեգրման քաղաքականությունը չէր անդրադառնում նրանց վերաինտեգրման խնդիրներին: Վերադարձողների վերաինտեգրման կարիքներին ուղղված քայլերը հիմնականում իրականացվում էին միջազգային և հասարակական կազմակերպությունների ջանքերով ծրագրային (և ոչ քաղաքականության) մակարդակում:

Հաշվի առնելով նշյալ բացերը՝ 2019թ.-ին ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության միգրացիոն ծառայությունը նախաձեռնեց ռազմավարության մշակում՝ ուղենշելու իմիգրանտների և վերադարձողների ինտեգրման և վերաինտեգրման ոլորտում համապարփակ հանրային քաղաքականության հիմնական մոտեցումներն ու անելիքները [6]:

Փախստականի կարգավիճակ ստանալու հայցը քննվում է 3-6 ամիս: Եթե դիմումի պատասխանը դրական է, օտարերկրյա քաղաքացին ստանում է ՀՀ-ում օրինական ապրելու անժամկետ իրավունք, հակառակ դեպքում, անձը համարվում է անօրինական միգրանտ և ստիպված է լքել Հայաստանը:

ՀՀ-ում փախստականների ինտեգրման և նատուրալիզացման խնդիրների լուծումները տալու նպատակով Պետությունը պարտավորություններ ունի փախստականների խնդիրների լուծման, պատշաճ ինտեգրումն ապահովելու հարցում: Հայաստանում փախստականների ինտեգրման և նրանց քաղաքացիություն շնորհելու փորձը ՄԱԿ-ի Փախստականների բարձրագույն հանձնակատարի գրասենյակը գնահատել է որպես նատուրալիզացման լավագույն փորձերից մեկը աշխարհում: Փոխհամագործակցությունը փախստականների հարցերով զբաղվող ինստիտուտների՝ միջազգային կառույցների (ՄԱԿ-ի գրասենյակ, ՄԱԿ-ի Փախստականների գրասենյակ), Միգրացիոն ծառայության, ՀՀ անվտանգության ծառայության սահմանապահ զորքերի և այլ կառույցների միջև թեև նպաստում են փախստականների առջև ծառացած խնդիրների համեմատաբար մեծ ծավալով վեր հանելուն, այնուամենայնիվ, իրականացվող աշխատանքները դեռևս հեռու են կատարյալ լինելուց: 30 և ավելի տարի անց ևս փախստականները մնում են խոցելի, թերներկայացված և մարգինալացված: Հայ փախստականների խնդիրները լիարժեք քարտեզագրված չեն: Ինֆորմացիայի պակասը հանգեցնում է փախստականների կարողությունների վերաբերյալ ոչ լիարժեք պատկերացումների ձևավորմանը, որն էլ իր հերթին բերում է փախստականների խնդիրների ոչ հասցեական և համա-

կարգված լուծումների: Ներկայում փախստականների խնդիրները կարելի է տարանջատել երեք խոշոր խմբերի՝ սոցիալ-հոգեբանական, իրավական և քաղաքական:

Փախստականների դեռևս չլուծված խնդիրների շարքում է նյութական և ոչ նյութական վնասների փոխհատուցման հարցը:

Հայաստանում փախստականները կարող են ընդգրկվել համայնքային ծառայությունում, այնուամենայնիվ, առկա է աշխատանքի տեղավորման խնդիր: Հայաստանում փախստականները դժվարություն են ունենում իրենց ձայնը հասցնել իշխանություններին: Կարևոր է կամավորների դերը փախստականների լեզվական խոչընդոտները հաղթահարելու հարցում, սակայն ինստիտուցիոնալ մոտեցումն առավել կարևոր է: Փախստականների կրթական, արժանապատիվ կացության ապահովման, բնակվարձի վճարման, աշխատանքի տեղավորման, դեղորայքով ապահովման, առողջապահական ծառայություններ մատուցելու և նմանատիպ այլ ծրագրերը ֆինանսավորելու, առանձին ֆոնդ ստեղծելու և դրանով լրջորեն զբաղվելու խնդիրները պետական հոգածության ներքո պահելու խնդիր կա: Փախստականները և ներքին տեղահանվածները խոցելի են իրավունքների հաճախակի խախտման տեսանկյունից, որոնց պատճառ կարող են հանդիսանալ լեզվին, օրենսդրությանը չտիրապետելու, մշակույթին օտար լինելու հանգամանքները:

1951թ.-ի Կոնվենցիայով «փախստական» սահմանումը կիրառվում է ինչպես խաղաղ ժամանակ, այնպես էլ զինված հակամարտությունների դեպքում՝ լինեն դրանք միջազգային, թե ներքին: Թեև 1951թ.-ի Կոնվենցիան հստակորեն չի նշում այն անձանց, ովքեր ստիպված են եղել լքել իրենց ծագման երկիրը, կամ սովորական բնակության վայրը զինված հակամարտությունների հետ կապված, այնուամենայնիվ, այդ անձինք կարող են որակավորվել փախստականի կարգավիճակ ստանալու համար, եթե որևէ մեկի կողմից Կոնվենցիայով նախատեսված մեկ, կամ մի քանի հիմքերով հետապնդման հիմնավոր վախ ունեն:

Այսպիսով, եթե գնահատվեն այն քայլերը, որոնք արվել և արվում են փախստականներին օգնելու նպատակով, ապա կարելի է փաստել, որ փախստական են ճանաչվում այն անձինք, ովքեր ունեն հետևյալ հիմնական հատկանիշները կամ բավարարում են հետևյալ պահանջները՝

1. նրանք գտնվում են իրենց ծագման երկրից դուրս (քաղաքացիական պատկանելության կամ, եթե որևէ պետության քաղաքացի չեն, իրենց նախկին մշտական բնակության վայրի երկրից դուրս),
2. նրանք չեն կարող կամ չեն ցանկանում օգտվել այդ երկրի պաշտպանությունից կամ վերադառնալ այնտեղ,
3. այդպիսի անհնարինությունը կամ ցանկության բացակայությունը պայմանավորված է ռասայի, կրոնի, դավանանքի, քաղաքացիության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելության կամ քաղաքական համոզմունքների հատկանիշներով իրականացվող հետապնդումների ենթարկվելու միանգամայն հիմնավոր երկյուղով,
4. հետապնդումները, որոնցից երկյուղում են, պայմանավորված են ռասայական, կրոնական, քաղաքացիության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելության կամ քաղաքական համոզմունքների հատկանիշներով:

Այսպիսով կարելի է փաստել, որ ՀՀ-ում փախստականների կարգավիճակ ստանալու, ինտեգրման և նատուրալիզացման բացահայտված խնդիրները թելադրում են իրավական դաշտի զարգացման անհրաժեշտություն, ինչն առավել կառավարելի կդարձնի փախստականների հետ կապված տարբեր բնույթի գործընթացները:

Գրականություն

1. **ՀՀ Սահմանադրություն.** 21 դեկտեմբերի 2015:
2. **«Փախստականների և ապաստանի մասին»** Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունված՝ 27.11.2008:
3. **«Ժամանակավոր** պաշտպանություն ստացած փախստականի անձը հաստատող փաստաթղթի նմուշը տալու կարգը և այդ փաստաթուղթը կոնվենցիոն ճամփորդական փաստաթղթով փոխանակելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2009թ. Նոյեմբերի 26-ի No 1367-Ն որոշում:
4. **«Ապաստանի** ընթացակարգի շրջանակներում ներկայացուցիչ նշանակելու կարգն ու պայմանները սահմանելու մասին» 2017թ. մարտի 9-ի N 239-Ն ՀՀ կառավարության որոշումը:
5. **Նիկողոսյան Գ.,** Փախստականների սահմանադրաիրավական հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, ատենախոսություն ի.գ.թ. աստիճան հայցելու համար, ԵՊՀ, Եր., 2014. - էջ 9:
6. **ՀՀ միգրացիոն** քաղաքականության՝ ինտեգրման և վերաինտեգրման խնդիրների կարգավորման 2021-2031թթ.-ների Ռազմավարություն: <https://www.e-draft.am/projects/2298/justification> (դիտվել է՝ հոկտեմբեր 02.2022):
7. **Выступление Г. Еганяна,** начальника Государственной миграционной службы Армении на саммите «Живя вместе», 12-14 марта 2008 года, Лондон, Великобритания.
8. **Положения о** прекращении статуса беженца: Руководство по их применению УВКБ ООН, Женева, Апрель 1999 <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=51d547d34>. (դիտվել է՝ հոկտեմբերի 10.2022).
9. **Хорошая** практика в области интеграции мигрантов: пособие для слушателей. Издатель Organization for Security and Co-operation in Europe, Дата 19 сентября 2018, <https://www.osce.org/ru/odihr/440825> (դիտվել է՝ հոկտեմբերի 10.2022).

В.С. Давтян, А.Е. Геворгян

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС БЕЖЕНЦЕВ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

В статье рассматривается конституционно-правовой статус беженцев в Республике Армения. Проанализированы основные права и свободы человека, гарантированные Конституцией РА, а также права иностранных граждан и лиц без гражданства. Даются разъяснения относительно проблем интеграции и натурализации беженцев в Армении, оцениваются обязательства государства в решении вопросов, связанных с беженцами и их интеграцией.

Ключевые слова: беженец, перемещение, убежище, конституционно-правовой статус, гражданство, преступление, международный документ.

V.S. Davtyan, A.E. Gevorgyan

THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF REFUGEES IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

The article examines the constitutional and legal status of refugees in the Republic of Armenia. It analyzes the fundamental human rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Armenia, as well as the rights of foreign nationals and stateless persons. The paper interprets the challenges related to the integration and naturalization of refugees in Armenia and evaluates the state's obligations in addressing refugee issues and promoting their integration.

Keywords: *refugee, displacement, asylum, constitutional and legal status, citizenship, crime, international document.*

Դավթյան Վահե Սամվելի – քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան)

Գևորգյան Անուշիկ Եղիշեի – դասախոս (ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրի ՓԾ և ՃԿ ուսումնական ստորաբաժանում)

Ներկայացման ամսաթիվը՝ 14.02.2025

Գրախոսման ամսաթիվը՝ 05.05.2025